

Els Quaderns de Folklore, cent retalls de la nostra identitat

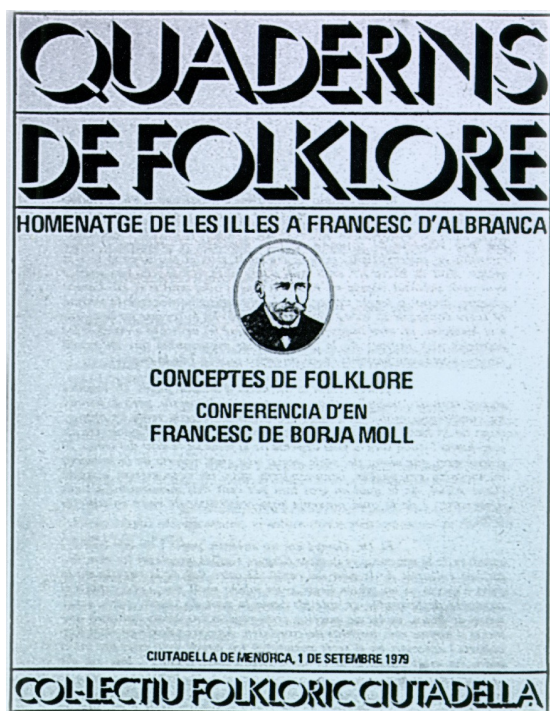
Pilar Vinent Barceló
Servei de Política Lingüística i
Cultura Popular

L'any 1979, un grup de joves ciutadellencs interessats per la cultura pròpia, malmesa després d'anys d'oblit i desinterès, i agrupats sota el nom de Col·lectiu Folklòric Ciutadella va publicar un opuscle titulat *Conceptes de folklore* que recollia la conferència que havia pronunciat Francesc de Borja Moll amb motiu de l'homenatge que aquell mateix any s'havia retut al folklorista Francesc Camps i Mercadal, *Francesc d'Albranca*. Aleshores, poc es pensaven que aquella discreta i senzilla publicació, que aparegué en el marc de la V Trobada de Cultura Popular, sense numeració i sense cap pretensió de continuïtat, esdevindria el primer número del que, gairebé trenta-cinc anys més tard, es pot considerar l'obra més completa d'estudi i recopilació de la cultura popular de Menorca: la col·lecció Quaderns de Folklore, que aquest mes de gener ha tret el seu número 100.

Imatge de la Trobada de Cultura Popular de 1981 (fotografia de Josep Costa Truyol)

L'embrió de tot fou, per tant, el grupet sorgit de l'Agrupament Escolta Sant Jordi que, en els primers anys de la transició democràtica, preocupats per l'estat d'abandonament en què es trobaven molts dels elements que integraven la cultura pròpia menorquina, que aleshores es veia reduïda als anomenats balls regionals i a unes poques cançons que havien mantingut vives algun grup d'aficionats, i davant el perill que desapareguessin i es perdessin per sempre, van tenir la pensada d'organitzar cada any el que primer anomenaren trobades folklòriques i que més tard es consolidaren amb el nom de Trobades de Cultura Popular de Menorca, a fi de recuperar i divulgar els elements més desconeguts de la nostra cultura popular.

Portada del primer número dels *Quaderns* (1979)

Segons ens expliquen els quatre components actuals del Col·lectiu Folklòric Ciutadella, que en són membres des de gairebé els inicis de l'entitat, aquesta col·lecció va néixer arran de l'èxit del primer quadern, que els va fer decidir a emprendre l'aventura de formar un corpus folklòric que abracés els diferents àmbits d'interès que configuren el que coneixem com a cultura popular o d'arrel tradicional, per tal de promoure estudis sobre aquest camp i aprofundir en els àmbits menys estudiats o sobre els quals hi hagués pocs —i en algun cas cap— treballs publicats, ja fos perquè es tractava de manifestacions que es trobaven en certa manera silenciades o en perill de desaparició, com ara la glosa, o bé perquè no entraven dins allò que durant la primera meitat del segle XX s'entenia per cultura tradicional, com podrien ser, entre altres, els oficis artesanals, la gastronomia o les festes populars.

En definitiva, la seva idea —en paraules dels membres del Col·lectiu— era crear un fons documental de cultura popular amb el qual s'aconseguís de superar la visió que en tenien els folkloristes com Albranca o Ferrer Ginard, molt centrada en la literatura i en la religiositat populars.

A part, dos objectius més de la col·lecció i que cal tenir en compte perquè configuren, en definitiva, els trets que la caracteritzen, eren en aquell moment, per una banda, procurar que fos accessible a tot tipus de lectors, tant pel que fa a la forma com al fons, i per una altra que fos plural en continguts i en autoria. Per açò es tracta d'edicions modestes, assequibles, no gaire extenses, de lectura fàcil i entenedores per a lectors de tots els nivells culturals —la qual cosa els ha conferit aquest caràcter popular que tenen—, i versen sobre temes tan variats com ho són els seus autors i col·laboradors.

Així, si feim un repàs dels cent quaderns que conformen el que podríem anomenar aquesta enciclopèdia de la cultura popular de Menorca, n'extreim les dades següents:

a) Hi han participat un total de 37 autors, 48 il·lustradors i més de 100 col·laboradors (autors de pròlegs o d'obres col·lectives), amb la qual cosa es compleix l'objectiu de pluralitat que s'havien marcat els promotors.

b) I pel que fa als temes o camps d'interès estudiats, els resultats són aquests:

- **Glosa:** 15 quaderns publicats, en els quals s'han recuperat papers de glosa antics, dels segles XVIII, XIX i XX, i que s'haurien perdut per sempre, amb gloses de Josep Vivó, Josep Rexart o Llorenç Melià, entre altres; així com codolades d'en primer, les gloses guanyadores de les diferents edicions del Premi Josep Vivó de glosa escrita i un número dedicat especialment a la història de la glosa i dels glosadors.

- **Festes:** amb 12 quaderns, sis dels quals pertanyen a la sèrie “Festes Populars de Menorca”, que abracen tant estudis antropològics sobre les festes patronals com treballs d'investigació i de descripció de festes cíviques i religioses com ara les del cicle de Quaresma i Setmana Santa, els Darrers Dies, les del cicle de primavera o la festa de Sant Antoni.

- **Oficis antics**: amb un total de 10 quaderns publicats en què es descriu com es feien antany oficis com els de carreter, trencador, mestre d'aixa, assaonador, cosidora, ribeller, calciner, paredador, seller, entre molts altres, així com totes les feines i eines utilitzades en les tasques pròpies del calendari agrícola menorquí.

Les gloses, els oficis antics i l'antroponímia són alguns dels temes més tractats en els Quaderns

- **Costums d'en primer**: també amb 10 quaderns publicats que retraten personatges populars de l'illa i escenes de la vida quotidiana a Menorca des del segle XVI fins al segle XX, recullen creences i pràctiques relacionades amb les feines agrícoles o narren fets i anècdotes d'antany.

- **Literatura popular**: amb la publicació de 8 quaderns que inclouen rondalles recollides oralment, llegendes recopilades per Francesc d'Albranca, les rondalles de Sant Pere, goigs i peces de teatre popular com *En Tanoca des Migjorn*.

- **Dites, refranys i endevinalles**: amb 7 quaderns que recopilen endevinalles populars i el refranyer menorquí, amb una interpretació i una explicació de les dites i les frases fetes més conegudes.

- **Antroponímia**: sobre la qual també s'han publicat 7 quaderns dedicats als malnoms d'alguns pobles de Menorca i a l'origen dels llinatges menorquins.

- **Música, ball i cançó popular**: 6 quaderns publicats, en què s'analitza el cançoner menorquí, així com la música popular i els balls tradicionals de l'illa. A més hi ha un número dedicat al músic migjorner mestre Xico Fumeta i un altre que recull les cançons que Francesc d'Albranca va silenciar quan va publicar el seu recull folklòric.

- **Jocs populars**: també amb 6 quaderns on es recullen jocs que se solien practicar en les festes pageses, com les porquejades, jocs urbans com els mèrvols, la marraquina o la corda, jocs de provatures com el joc maonès, dins i fora o ple, i joguines construïdes amb les coses que tenien a mà antigament o amb elements de la natura com poden ser sípies, pinyols, fruites, branques, etc.

- **Etnobotànica**: amb un total de 5 quaderns que ens parlen de les utilitats de les plantes, tant en l'àmbit de la medicina popular com en la ramaderia, en la cuina, com a font d'energia o en les tasques agrícoles, dels seus usos socials i de la seva presència en la toponímia de Menorca.

- **Paratges de l'illa**: sèrie que engloba 4 quaderns amb la descripció paisatgística i humana del prat de Son Bou, les terres de la Vall i els barrancs de Trebalúger i d'Algendar.

- **Llengua de Menorca**: 4 quaderns que recopilen les paraules que Pere Melis va recollir i explicar al llarg de molts anys a través dels seus articles al diari *Menorca*.

- **Concepte de cultura popular**: amb 3 quaderns publicats, el primer amb la conferència de Francesc de Borja Moll sobre el concepte de folklore, el darrer amb la història del Col·lectiu Folkloric Ciutadella i els Quaderns, i un número dedicat a compilar els articles de Francesc d'Albranca publicats a la revista *Llum Nova* entre 1912 i 193.

- **Gastronomia**: 2 quaderns sobre cuina menorquina, amb les receptes més pròpies de la nostra rebosteria.

Veient aquestes dades, podem concloure que els Quaderns han aconseguit l'objectiu general de crear un fons documental de la cultura popular de Menorca que ampliés la idea de folklore que es tenia quan es va encetar la col·lecció, ja que gràcies a aquesta iniciativa s'han obert nous camps d'investigació a l'illa, com el de la cultura material, els oficis desapareguts, les festes tradicionals, el paisatge com a element cultural, l'antroponímia o la medicina popular, per exemple, en relació amb alguns dels quals podem comprovar a través de les xifres que ha aparegut un major nombre de quaderns que no sobre els elements que ja havien recollit i fixat els folkloristes dels primers anys del segle XX, com són les rondalles i les llegendes o les cançons populars.

Tanmateix, per corroborar-ho, hem volgut conèixer què n'opinen els quatre membres actuals del Col·lectiu Folkloric Ciutadella, que són Josep Portella, Pau Gener, Josep Pons i Francesc Salord, amb els quals hem contactat per fer un balanç d'aquests cent números dels Quaderns de Folklore i per saber quin és el seu projecte d'ara endavant.

Josep Portella Coll, que ha format part del Col·lectiu Folkloric Ciutadella des dels seus inicis, va fer un balanç dels Quaderns de Folklore en la Fira del Llibre en Català de 2013

Així, quan els demanam si consideren que han assolit els objectius que es van marcar a l'inici de la col·lecció ens diuen:

«Els objectius no s'assoleixen mai del tot, i molt menys quan es tracta de fixar elements de la cultura popular que, per la seva naturalesa, es van modificant i recreant al llarg del temps. Sí, però, que s'han assolit objectius: com el de fer una obra col·lectiva, ja que hi han participat devers dues-centes persones; com el de crear un fons documental de la cultura popular, amb la suma dels 100 números; com el de promoure estudis inèdits, de fet, molts dels estudis que s'han fet (sempre de manera altruista) han estat exclusivament per publicar-los als Quaderns, o com el de crear una idea de cultura popular molt més àmplia.»

També ens interessam per la continuïtat dels Quaderns després del número 100, i ens avancen el següent:

«Per un costat, el grup que hem arribat fins al número 100 pensam que hi ha una etapa coberta, que confirma la mateixa idea del nombre. Podríem deixar-ho aquí. Per un altre costat, hi ha moltes sèries obertes (les festes populars, els paratges, l'antroponímia, etc.) que quedarien a mig fer. És cert que la baixada en les vendes, la desaparició d'algunes ajudes públiques que havíem rebut des del

principi i la pèrdua de punts de distribució com són les llibreries fan que l'empresa sigui avui més difícil. Tanmateix, valorant tots els elements presents, la decisió ha estat la de continuar. Si avui hem arribat a la fita dels 100 números, ara ens posarem la dels quaranta anys de la sortida de la col·lecció, que es compliran el 2019.»

Per tant, tenint en compte aquest nou horitzó, quan els preguntam quins són els temes que hi manquen per tractar, si és que n'hi ha algun, expliquen:

«D'una banda, hi ha la necessitat de donar continuïtat a les sèries començades i que maldarem concloure. Aquestes serien la d'antroponímia (malnoms dels diferents municipis), la del calendari de festes populars (previst en 12 quaderns, dels quals n'han sortit 6), la de jocs populars (en la qual falta el número dedicat a jocs de taula), la de caça, pesca i recol·lecció, la de paratges de l'illa, etc. I, d'altra banda, també hi ha autors que encara no hi són, en la col·lecció, i que ens agradaria que hi fossin.»

Així mateix, per mor de l'èxit i la popularitat dels Quaderns de Folklore, sabem que hi ha molts de títols exhaurits i, d'altra banda, també hi ha un cert nombre de persones, de Menorca i de fora de l'illa, que col·leccionen aquests quaderns i a les quals els falta algun número per tenir-ne la col·lecció completa. Per aquest motiu, ara que estam immersos en l'era de les noves tecnologies, els suggerim la possibilitat de fer-ne una reedició —moment en què es podria aprofitar per fer una relectura i, si escau, una revisió dels temes tractats d'acord amb la mateixa evolució de la cultura— o bé de digitalitzar-los a fi que puguin estar a l'abast de tothom.

«N'hem parlat en diverses ocasions —assenyalen els components del Col·lectiu—. En principi, però, optam per mantenir la col·lecció en suport paper, no passar-la al suport digital. I creim que el suport paper s'ha de mantenir per diverses raons: a) pel tipus de lector que compra i llig els quaderns; b) per la visibilitat que dóna aquest suport; i c) per respecte als col·leccionistes que s'han preocupat durant tants d'anys de crear una col·lecció, enquadrar-la, estimar-la... Posar material en el món digital és cert que ajuda a ampliar l'accés; però consideram que és fer-nos competència a nosaltres mateixos en una empresa que només sobreviu gràcies a la venda dels quaderns.»

Els membres del Col·lectiu Folkloric a la parada dels Quaderns, el matí de la Diada, a la plaça de Sant Antoni

Tanmateix, el que sí que tenen pensat per a la nova etapa és aprofitar les tecnologies actuals per editar els quaderns exhaurits, en la mesura que els col·leccionistes ho demanin. I, finalment, ens anticipem que, per procurar la continuïtat de l'empresa, també han pensat en solucions alternatives per autofinançar la col·lecció davant la disminució de les ajudes públiques, per la qual cosa a partir d'ara establiran un sistema de subscripcions als Quaderns de Folklore, de manera que, amb el pagament d'una discreta quota anual, entre altres avantatges, els subscriptors rebran al seu domicili els tres quaderns que edita cada any el Col·lectiu. El full per subscriure-s'hi, s'insereix en aquest quadern número 100.

Seria bo que, entre tots, féssim possible que el Col·lectiu acabés de confegir aquest gran mantell fet de retalls de cultura popular amb el qual puguem continuar embolcallant la nostra identitat.